

سنت استپانوس، یادگاری کهن برای فردا

سخن گفتن در مورد آثار تاریخی، مبحثی گسترده است که هر گاه با اعتقادات مذهبی گره خورده، زیباترین تجلی خود را نمایان کرده است.

به گزارش خبرگزاری فارس از تبریز، مجموعه کلیساهای استان آذربایجان شرقی نیز که نشانه تعامل و همراهی اقوام و ادیان مختلف ابراهیمی در کنار یکدیگر است، این ویژگی‌ها را به زیبایی و کمال نشان داده و امروز هم این آثار و ابنیه، معرف تفکر و زندگی و ویژگی‌های زندگی این مردمان است.

کلیساهای به عنوان بخشی مهم از تاریخ منطقه آذربایجان، همواره حضوری ارزشمند در زندگی مردم منطقه و پیروان عیسی مسیح داشته‌اند و استان‌های آذربایجان شرقی و آذربایجان غربی با توجه به موقعیت خاص مکانی و اهمیت تاریخی شان، میزبان نمونه‌های منحصر به فردی از مهم‌ترین کلیساهای جهان هستند.

با توجه به همین اهمیت، تعدادی از تاریخی‌ترین و زیباترین این کلیساهای، در فهرست میراث جهانی سازمان یونسکو به ثبت رسیده‌اند و دیدار این ابنیه در هوای بهاری و مطبوع منطقه، لطف مضاعفی دارد.

****کلیسای سنت استپانوس جلفا**

یکی از کلیساهای زیبا و مهم استان، کلیسای سنت استپانوس است که پس از ثبت مجموعه کلیساهای استان در فهرست میراث یونسکو، رنگ و بویی جهانی به خود گرفت.

کلیسای سنت استپانوس در 16 کیلومتری غرب جلفا و به فاصله سه کیلومتری کرانه جنوبی ارس و در روستای متروکه‌ای به نام دره شام قرار دارد.

نام کلیسا گرفته شده از نام استپانوس، شهید اول راه مسیحیت می باشد و به علت استقرار آن در دره شام به این نام نیز خوانده می‌شود.

در مورد تاریخچه ساخت این بنا اظهارات فراوانی وجود دارد. عده‌ای آن را از بناهای اوایل مسیحیت و برخی نیز چون تاورنیه این بنا را به دوره صفویه نسبت می‌دهند. درحالی‌که شیوه معماری بنا و مصالح ساختمانی آن نشان دهنده این مطلب است که این کلیسا در بین قرن چهارم تا ششم هجری مابین قرون دهم تا دوازدهم میلادی ساخته شده است.

در مورد موقعیت کلیسا نیز می‌توان چنین استنباط کرد که کلیسا در محوطه‌ای حصار شده از درختان و در دره سرسبزی واقع شده که حصار سنگی آن را احاطه کرده و آن حصار باروئی بلند با هفت برج نگهبانی و پنج پشت بند استوانه‌ای سنگی شبیه به دژهای مستحکم دوره ساسانی و قرون اولیه اسلامی دارد. دروازه این بارو در وسط دیوار غربی تعبیه شده و دارای دری چوبی و آهنین است و نقش برجسته‌ای از حضرت مریم (ع) و دوران کودکی حضرت عیسی (ع) در پیشانی طاق نمای آن به چشم می‌خورد.

بنای کلیسا از سه قسمت اصلی تشکیل شده است و شامل برج ناقوس، نمازخانه، اجاق دانیال است.

برج ناقوس کلیسا بر روی ایوان دو طبقه‌ای متصل به دیوار جنوبی کلیسا قرار دارد. این برج با نقوش برجسته فرشته، صلیب، ترنج، ستاره گل هشت پر زینت یافته است. این برج از آثار نفیس دوره قاجاریه است و در زمان عباس میرزا نایب السلطنه مرمت شده است.

در ورودی نمازخانه منبت کاری با تزئینات بسیار زیبای آن در وسط ضلع غربی تعبیه شده است و گفته می‌شود بیش از هزار تکه چوب در آن به کار رفته است. در این قسمت از کلیسا حجاری پایه‌ها و نیم ستون‌ها و زنجیرهای جوانب و مقرنس‌های آن از شاهکارهای هنر حجاری به شمار می‌رود.

کتیبه‌ای از سنگ ماسه‌ای سرخ رنگ به خط نستعلیق بر بالای در ورودی و زیر طاق مدخل کلیسا به چشم می‌خورد، نقش‌های برجسته‌ای از فرشتگان بر پیشانی طاقنماهای اضلاع شانزده‌گانه پهن گنبد مرکزی که در حقیقت پای طاق گنبد بلند و زیبای نمازخانه کلیسا محسوب می‌شود حجاری شده است.

پوشش این گنبد به صورت هرمی و با سی و دو پهلو ساخته شده و بر روی پلان ستاره شکل شانزده پر قرار گرفته است. داخل طاقنماهای پهن گنبد یک در میان پنجره‌هایی تعبیه شده که طاق هلالی تودر تویی دارد و تصویرهای برجسته یکی از فرشتگان در داخل قابی چهارگوش نمای بیرونی آن را زینت می‌دهد.

از جمله تزئینات جالب درون معبد سه نمازگاه سنگی انفرادی با حجاری‌های زیبا است.

همچنین اجاق دانیال تالاری است متصل به دیوار شمالی کلیسا که 6 متر عرض و نزدیک به 20 متر طول دارد و از سه قسمت تشکیل شده است. اجاق دانیال به نام دانیال از قدسین قرن پنجم میلادی معروف است.

این زیبایی‌ها و جزئیات بسیاری موجب شد تا این مجموعه به همراه چند کلیسای دیگر به عنوان نخستین آثار ثبت جهانی استان، همه ساله میزبان تعداد زیادی از گردشگران باشند.

**کلیسای چوپان جلفا

نمازخانه چوپان یا ناخیرچی، که در شهرستان جلفا، کنار رودخانه ارس در نوار مرزی ایران و جمهوری خودمختار آذربایجان بر سر راه کلیسای سنت استپانوس ساخته شده و از دیگر کلیساهای ثبت شده در سازمان یونسکو می‌باشد.

نمازخانه ناخیرچی در دامنه جنوبی رود ارس، بر دامنه کوه در غرب نمازخانه سنت استپانوس قرار دارد. ناخیر در ترکی آذری به معنی گله گاو است و ناخیرچی به معنی گاو چران است.

عبدالعلی کارنگ می‌گوید: سرکیس، نگهبان پیر کلیسای سنت استپانوس می‌گفت از پدران خود شنیده‌ام که این نمازخانه را مرد گاوچرانی ساخته است تا چوپانان و گله‌بانان نیز، در ایام اشتغال در بیرون از روستا از درک فیض نماز کلیسا باز نمانند. این نمازخانه را در منطقه کلیسای چوپان می‌گویند و به آندره وردی منسوب است.

کلیسا دارای پلان صلیبی شکل محاط در مستطیل و یک گنبد مرکزی است. گنبد آن بر روی طوقه استوانه ای استوار است و شکل منحصر به فردی دارد.

این نمازخانه همانطور که در تاریخچه آن آمده است چون مورد استفاده قشر ساده و بی‌آلایش چوپانان بوده است بنای آن نیزمانند زندگی چوپانان ساده و زیبا و بی‌آلایش است.

**کلیسای مریم مقدس

در محل تلاقی دو رودخانه آق چای و ارس در سطح وسیعی و صافی که به صورت طبیعی است و در حاشیه جنوب ارس قرار گرفته، میزبان روستای سنگی دره شام است و در حاشیه شرقی این روستا، کلیسای مریم مقدس شکل گرفته است.

دیگر کلیسای مجموعه ثبت جهانی استان، دارای کتیبه یا سنگ نوشته نمی‌باشد که بتوان با استناد به آن برای بنا تاریخ گذاری کرد ولی طبق شواهد و مدارک و متون تاریخی، قدمت و تاریخ این کلیسا به دوران صفویه و قبل از آن بر می‌گردد.

کلیسای مریم مقدس و روستای دره شام تا دوره صفویه فعال بوده و زندگی در آن جاری بوده ولی بعد از آن کوچه نون ارامنه جلفا به جلفای اصفهان توسط شاه عباس این روستا نیز متروکه شده و پس از آن جمعیت زیادی در آن زندگی نمی‌کند.

بنا دارای مصالح سنگی می باشد که در دیواره ها به صورت تکه سنگ‌های کوچک‌تر و در گنبدها به شکل تمام سنگی اجرا شده و در فضای داخلی دارای اندود گچی است و در بخش اندکی نقاشی نیز دیده می‌شود.

تنها در سردرب ورودی کلیسا از سنگهای تراش و تزئینات سنگی استفاده شده است نوع تزئینات گل و بوته و صلیب می باشد که به صورت جدا در بخشهای مختلف دیواره به کار رفته است.

بنا در گذشته دارای کاربری مذهبی بوده است و در حال حاضر مشمول طرح‌های مرمتی است و می‌توان بعد از مرمت و احیا مورد استفاده گردشگران و پژوهشگران قرار گیرد.

**قره کلیسا

قره کلیسا یا کلیسای سنت تاتائوس، یکی از زیباترین و مشهورترین کلیساهای موجود در منطقه آذربایجان است که به دلیل اهمیت وقایع مرتبط با آن و مراسم ها و آیین هایی که همچنان در آن برگزار می گردد، از پس هزاره ها و قرن ها، زنده و مقتدر، پذیرای بازدیدکنندگان خود است.

این کلیسا که به نام « تادی مقدس» هم معروف است در روستای «قره کلیسا» از توابع سیه چشمه شهر چالدران در استان آذربایجان غربی قرار دارد و مزار تادی مقدس از نخستین مبلغان مسیحیت در منطقه و تعدادی از پیروان وی است..

طبق روایت تاریخ، برای نخستین بار در سال 43 میلادی دو نفر از مبشرین حضرت مسیح به نام‌های «تاتائوس» و «بارتلمیوس» از شمال میان رودان گذشته و برای تبلیغ دین مسیح به آذربایجان می آیند.

تاتائوس به منظور تبلیغ در شهر «آرداز» اقامت می‌کند و بدون توجه به دستور «ساندوک» که در آن دوره پادشاه ارمنستان بود، به تبلیغ آیین مسیح دست می‌زند و در نتیجه سه هزار و 500 نفر از جمله دختر پادشاه به نام «ساندوخت» نیز به دین مسیح می‌گروند.

پادشاه ارمنستان برای ممانعت از تبلیغ دین مسیح در سال 66 میلادی فرمان قتل این نو مسیحیان را می دهد و اجساد آنان را در محل فعلی قره‌کلیسا و حوالی آن دفن می‌شود.

در سال‌های بعد، روی مزار تاتائوس مقبره کوچکی به عنوان نمازخانه بنا می‌شود.

کلیسای قدیمی در سال 1319 میلادی بر اثر زلزله تخریب و مجدداً در سال 1329 میلادی تجدید بنا شده است.

قره کلیسا بارها توسط افراد مختلف مرمت و تجدید بنا شده است که از آن جمله می‌توان به مرمت سال 1691 میلادی که با نصب سنگ‌های سیاه در این کلیسا، این بنا مورد تعمیر و مرمت قرار گرفت اشاره کرد.

همچنین در سال 1810 میلادی «سیمون بزنونی» که در آن زمان اسقف ماکو بود با نصب سنگ‌های سفید در آن تعمیرات اساسی انجام داد.

این بنا در دوره قاجاریه نیز به وسیله «عباس میرزا» ولیعهد متعهد و خوش فکر قاجار مجدداً مرمت می شود و اراضی بسیاری برای تامین مالی، وقف آن می‌شود.

بنای قره‌کلیسا از دو قسمت مختلف تشکیل شده است، که یک بخش آن کلیسای سیاه یا همان قسمت قدیمی مجموعه و کلیسای سفید که جدیدتر و بزرگ‌تر از کلیسای سیاه است، هستند.

تزئینات این کلیسا در بخش‌های قدیمی و جدید، تفاوت‌هایی با هم دارند که نشانگر هنر و چیره دستی سازندگان و مرمتگران آن در حجاری سنگ دارد.

روی بدنه کلیسای قدیمی نقش و نگارهایی با ریشه اساطیری، نقال داستانی است رمز گونه که معنای آن هنوز مانند قصه‌ای سر به مهر باقی مانده است و تزئینات بدنه قسمت جدید کلیسا شامل تصاویری از قصه های قدیمی، طاق نماها، نیمه ستون های برجسته و

قوس های تزئینی حجاری شده است.

چشم اندازهای زیبا و چشم نواز و هوای خنک و مطبوع منطقه که در نزدیکی دشت چالدران واقع است، حس غریبی به بینندگان و بازدیدکنندگان القا می کند؛ حسی که آمیخته ای از تاریخ و هنر و زیبایی و سنگ، و فریادهای مبارزان صفوی در دشت چالدران که در مقابله با سپاه عثمانی در حفظ میهن، از جان گذشتند و این دشت را با خون، رنگین کردند.

****کلیسای زور زور**

دیگر کلیسای مجموعه کلیساهای ثبت جهانی آذربایجان، کلیسای زور زور در استان آذربایجان غربی است.

کلیسای زور زور در مجاروت روستای بارون شهرستان چالدران، در دامنه شیب تند کوه و در ساحل رودخانه «زننگمار» قرار دارد.

این کلیسای زیبا بین سال های 1315 یا 1314 میلادی توسط «ذکریا» اسقف اعظم کلیسای تاتائوس مقدس ساخته شد.

کلیسای زور زور بنایی کم حجم و منفرد است، شباهت زیادی به نمازخانه دارد و از مراکز مهم دینی و فرهنگی و تاریخی منطقه محسوب می شود و مدتهای طولانی زیر نظر عالی جناب «هوانس یرز» نقاش معروف به زور زور تسی اداره می شد.

بنای کلیسا مانند بیشتر کلیساهای تاریخی جهان، طرحی صلیبی دارد و نمای ساختمان دارای سنگهای تراش دار منظم به صورت خط کشی است که بدون ملاط در کنار هم قرار گرفته اند.

کلیسا به لحاظ معماری مشابه دیگر آثار دیرهای ارامنه است، دارای چهار طاق بیضی شکل و چهار نورگیر کوچک در چهار ضلع و گنبدی زیبا است که نور را در تمام مجموعه پخش می کند.

اما اتفاق منحصر به فرد این کلیسا، جابجایی آن به دلیل حفظ کلیسا از قرار گرفتن در دریاچه سد است!

این کلیسا در سال 1367 خورشیدی با احداث سد بارون در معرض آب گرفتگی قرار گرفت؛ از این رو پس از بررسی های دقیق و همکاری متخصصان، به محل مرتفعی در همان ناحیه انتقال یافت. این محل در ارتفاع حدود صد و ده متر و به فاصله ششصد متری محل بر روی برآمدگی صخره قرار گرفته است تا آیندگان شاهد تلاش حافظان میراث فرهنگی برای نجات یکی از میراث های ارزشمند تاریخی خود باشند.

انتقال این بنا یک اتفاق مهم در حفظ و نگهداری از میراث فرهنگی ایران محسوب می شود. با انتقال بنا به محل جدید هیچ تغییری در بنا صورت نگرفت، بلکه بسیار زیباتر و دقیق تر با همان مصالح بازسازی شد و نام کلیسای زور زور همراه با دیگر کلیساهای آذربایجان، در فهرست میراث جهانی سازمان یونسکو به ثبت رسید.

.....

گزارش: فرینوش اکبرزاده